

BÜTÜN ZAMANLAR ÜÇÜN AKTUAL ƏSƏR “Özümüzü kəsən qılınc” (“Göytürklər”)

**Pərixanım SOLTANQIZI,
ADPU-nun dosenti**

Açar sözlər: Dram, mövzu, ideya, məzmun, bədiiilik, obrazlılıq, tarixilik, müasirlik.

Ключевые слова: драма, тема, идея, содержание, художественный, образный, исторический, современный.

Key words: Drama, theme, idea, content, artistry, image, historical, modernity.

Bəxtiyar Vahabzadəni “Özümüzü kəsən qılınc” (“Göytürklər”) üçüncü tarixi dram əsəridir. Əsər 1997-ci ildə qələmə alınıb. 1998-ci ilin aprel ayının 10-da Azərbaycan Milli Dram Teatrında tamaşaya qoyulub. Dramın məzmununu və süjet xəttini eramızın 630-cu ilində birinci Göytürk xaqanlığının Çinə qarşı apardığı mübarizə təşkil edir. Akademik Nizami Cəfərov yazır: “O müəllif ki tarixi kaos kimi yox, kosmos kimi qəbul edir, tarixdə məntiq görür, həmin müəllif tarixi heç zaman zədələməz” [3]. Bəxtiyar Vahabzadə də belə sənətkarlardan olub. Göytürklərin mübarizəsində ibrətverici məntiq görən şair-dramaturq tarixi dəyişdirmədən, zədələmədən, olduğu kimi qələmə alıb. Bəs, Bəxtiyar Vahabzadənin çox illər sonra bu mövzuya müraciət etməsinə səbəb nə olmuşdu? Əvvəla, Azərbaycanın ikinci müstəqillik tarixindən öncə və sonra Azərbaycanda geniş vüsət alan ictimai-siyasi hadisələr, milli-azadlıq hərəkatları, xəyanətlər, Şuşada topxana meşəsinin yandırılması, 20 Yanvar faciəsi, Xocalı soyqırımı, torpaqlarımızın 20 faizinin işğal olunması və s. Sonra Azərbaycan xalqının birləşərək öz azadlığı uğrunda apardığı mübarizədə qalib gəlməsi və ikinci dəfə öz müstəqilliyini əldə etməsi. Bu hadisələr bütün türk dünyasına, gələcək

nəsillərə ibrət olsun deyə “Özümüzü kəsən qılınc”ın (“Göytürklər”)in yazılması zərurətini yaratdı.

Fikrimizcə, filosofun düşüncəsində yaradıcılığının daha əvvəlki illərində bu mövzuya müraciət etmək istəyi olmuşdu. Lakin şair zaman gözləmişdi. Zamansa gəlmişdi. Professor Tofiq Hacıyevin qeyd etdiyi kimi “və böyük sənətkar bu dramı yazdı. Bəxtiyar xalqın gündəlik dramını bədii drama çevirmək, bu bədii dramı daha ibrətli etmək üçün münasib süjet variantını tapa bildi. Dramaturq haylı-küylü, adlı-sanlı türkün miskin hala düşməsindən danışır, zəfərləri ilə öyünməli türkün acınacaqlı məğlubiyyətindən söz açır. Türkün bu hala düşməsinə acıyır, ağı deyir. Bununla bu günkü türkü düşündürmək istəyir. Bu miskin vəziyyət bu günkü türkün vəziyyətini andırır” [2]. Bəli, Bəxtiyar Vahabzadə Göytürklərlə Azərbaycan xalqının taleyini bədii-dramatik səhnələrlə canlandırırdı. Bu zaman şair-dramaturq tək tarixi sənədlərə istinad etmədi. “Əvvəla, Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycan tarixşünaslığı, bütövlükdə milli ictimai təfəkkür üçün yeni mövzu olan qədim türk dövrünü (xüsusilə Göytürklərin) hərtərəfli öyrənmiş, müxtəlif hadisələrin çox zaman güclə sezilən əlaqələrini, siyasi-ideoloji münafişələrin səbəblərini, dövrün sosial

fəlsəfəsini dərk etmişdir. İkincisi, həmin tarixi öz əsərində dəyişmədən, onun harmoniyasını pozmadan, öz məqsədinə tabe etmədən canlandırmışdır” [3]. Ədib tarixi hadisələrin bədii təsvirini verməklə yanaşı bu hadisələrin başında duran tarixi şəxsiyyətlərin obrazlarını prototipləri vasitəsilə deyil, onların öz adları ilə canlandırır (Çulo xaqan, Gur-şad, İltəmiş, İçgen xatun), bəzilərinin isə adlarını xatırladır (Bumin xaqan, Çulo xaqan). Əsərə nəzər salaq: “Qara Xaqan-Bu qılınc Göytürk dövlətinin qurucusu. Bumin xaqanının qılıncıdır. İki yüz ildir ki, bu Türk dövlətinin xaqanlığı rəmzidir. Bu qılınc sahib olan xaqandır, xaqan olan bu qılıncın sahibidir. Onun rəmzliyi qardaşım Çulo xaqanla bitmişdi” [1,495]. Qara xaqanın monoloqunda adı çəkilən Bumin xaqan tarixi şəxsiyyətdir. O, 552-ci ildə Göytürk dövlətinin əsasını qoymuşdu. İkinci tarixi şəxsiyyət- Çulo Xaqan 619-621-ci illərdə Göytürk dövlətinə rəhbərlik etmişdi. Tarixi qaynaqlarda onun Çinə qarşı sərt siyasət yürütdüyü göstərilir. Çulo xaqan Göytürkləri Çinin təzyiqlərindən qorumaq, Çinlə sülh yaratmaq məqsədilə siyasət yürütmüş, Çin şahzadəsi ilə evlənmişdir. Lakin xaqanlığı uzun sürməmiş o, müəmmalı şəkildə vəfat etmişdi.

Əsərdə göstərilir ki, Çulo Xaqan qardaşı Qara Xaqan və arvadı Çin şahzadəsi İçgen xatun tərəfindən zəhərlənərək öldürülür. Müəllif bu hadisənin fonunda Göytürk xaqanlığının daxilindəki çəkişməni, türkün özü-özünə “balta çaldığını” açıb göstərir. Əsərin birinci adının “Özümüzü kəsən qılınc” olması da böyük rəmzi mənə anlamındadır. Bu, şair-dramaturqun öz

fəlsəfi düşüncəsi, fəlsəfi mühakiməsi və ittihamıdır. Türkün qılıncı xəyanətdən özünü kəsməyə, yağı qılıncı onu kəsməz. Türkün qılıncı müqəddəsdir. O, xəyanəti bağışlamaz. Şair ona xəyanət edənə cəzalandırmaq üçün bədii-fəlsəfi metod da tapır. Sonda Qara Xaqan xəyanətinin ağırlığını anlayaraq öz cəzasını özü verir.

Bütün xəyanətlərin başında Qara Xaqan dayanır. Onun xəyanəti Çulo xaqanı öldürməklə bitmir. Qayıq Yan-Çunqa orduda vəzifə verməklə onun hərbi sirləri ələ keçirməsinə şərait yaradır. xəzinədarlıqdan qovulan Salur xanı yenidən xəzinə başına keçirir. Taxt-tacını qorumaq məqsədilə Vəliəhdlər arasına nifaq toxumu səpir. İçgen xatun onun xəyanətlərindən yararlanır. Dulu xanı tək qardaşına qarşı qaldırmaqla kifayətlənir. Gur-şada böhtan ataraq onu zindana saldırır və s. Qara xaqan xəyanətinin ağırlığını anlayanda artıq gec olur. Çin ordusu Göytürk torpağını ələ keçirmiş, Çinlilər onun ərazisində yerləşdirilmişdi. Özü başda olmaqla Göytürklər Çinin əsarətinə keçmişdi. Ən dəhşətli o idi ki, Çulo xaqanın oğlu Dulu xan Çin ordusunun başında əlində qılınc öz vətəninə qarşı vuruşmuşdu.

Qara xaqan xaqanlığa qardaşını öldürməklə gəlsə də ona görə ən böyük xəyanət vətənə xəyanətdir. Dulu xanın xəyanətini biləndə sarsılır. Onu dəhşət bürüyür. “Necə? Dulu xan? Mən qulaqlarıma inana bilmirəm. Bu necə ola bilər? Adam öz vətəni düşmənə necə sata bilər?...” Dulu xan, sən xaqanlığı atamın əlindən xəyanətlə almışdın. Mən də başqa cür xəyanətlə xaqanlığı sənə əlindən aldım. Qara xaqan-haqlısan!... ikimiz də xainik. Amma sən bu iki xəyanətin arasındakı fərqi görə bilmirsən,

mən qardaşıma xəyanət etmişəm, sənə ulu dədələrimizin bizə əmanət verdiyi torpağa. Soruşuram hansı daha böyük xəyanətdir? Bu qılinc heç mənə də yaraşmırdı. Onun rəmziliyi qardaşım Çulo xaqanla bitmişdi: İndi mən bu rəmzi başqa dövlətin qulu olan şərəfsizə təslim etməm. İndi mən bu qılincə məndən başlanan xəyanətin başını kəsməliyəm. Bax belə” [1,495]. Qara xaqanın vətənə olan sevgisini onun müsbət keyfiyyəti kimi səciyyələndirmək olar. Dulu xanın xəyanətinin kökündə özünü görməsi və özünü qətlə yetirməsi də vətəninə olan sevgisi ilə bağlıdır.

Dramda əmi ilə qardaş oğlunun üz-üzə gəlməsi, bir-birilərini ittiham etmələri, Dulu xanın özünə qəsd etmək istəyi tərbiyəedici, məntiqi, düşündürücü səhnələrdir. Əsər boyu böyük filosofu düşündürən, onu ağrıdan, sızıldadan da vətənə xəyanətdir. Bu xəyanəti necə təmizləmək olar? Özünə qıymaqları? Müəllif tərbiyəedici mövqedə dayanaraq ssenarini dəyişir. Gur -şad əlini qardaşına uzadır iki qüvvətli əl birləşib xalqla birgə vətəni düşmən əsarətindən xilas edir. Ərazilərini yadellilərdən təmizləyir. Bəli, Dulu xan etdiyi xətanı - xəyanətini özünü kəsdiyi qılincə da təmizləyir. Əsərin əsas ideyası, motivi də buna xidmət edir.

Text-tac üstündə hökmdarın arvadı ilə birləşib hökmdar qardaşını qətlə yetirib onun arvadı ilə yeni izdivac quran və vəliəhdin həqiqət axtarışlarını Azərbaycan dramaturgiyasına ilk dəfə Bəxtiyar Vahabzadə gətirib. Lakin həmin hadisə akademik Bəkir Nəbiyevin qeyd etdiyi kimi, “Konfliktin başlanğıc nöqtəsi kimi ilk dəfə deyil ki, ədəbiyyata gətirilir. Və bunun klassik nümunəsinə biz hələ “Hamlet” əsərində rast gəlmişdik. Lakin

Şekspirlə Bəxtiyar Vahabzadənin əsərləri arasında tipoloji səsleşmə bununla da bitir” [4]. Hər iki əsərdə həqiqət axtarışlarının məqsədi ölümün səbəbi və qatilin şəxsiyyətinin müəyyənləşməsidir. “Şekspirin Hamlet faciəsində yalnız bir nəfərin-oğul Hamletin öz atasının qatilinin axtarışı ilə kölgə-ata ilə monoloqu və dialoqu təşkil edirsə, “Özümüzü kəsən qılinc”da bu dramatik süjet xətti ikiləşir, qoşalaşır. İki qardaşı ayrı-ayrı qütblərə çəkib aparır” [5]. Bu axtarışda Hamletlə, Gur-şad obrazları arasında bir yaxınlıq, oxşarlıq var. Hamlet kimi Gur-şadı da axtarışa cəlb edən hakimiyyət ehtirası yox, ölümün səbəbi və qatilin kim olmasıdır. Dulu xanın əsas məqsədi isə onlardan fərqli olaraq atasının qatilini tapmaq və haqqı olan xaqanlığı geri almaqdır. Birincidə əsil həqiqət oğulun kölgə- ata ilə dialoq-monoloqunda, ikincidə isə hadisələrin vahid süjet xətti üzrə dinamik inkişaf etməsilə üzə çıxır.

Dramda aparıcı, əsas obrazlardan biri də İçgen xatundur. İçgen xatun kimdir? Çin şahzadəsi, xaqan arvadı, bütün xəyanətlərə ortaq fitnəkardı. Bütün bunlara baxmayaraq İçgen xatunu və qardaşı Yan Çungu tam mənfəət obraz kimi səciyyələndirmək, fikrimizcə, düzgün olmazdı. Çünki onlar düşmən torpağında yaşayıb, onun suyunu içib, çörəyini yesələr də, öz vətənlərinə xəyanət etməzlər. Nə edirlər etsinlər öz vətənləri üçün edirlər. İçgen xatunun əsas məqsədi Çulu xaqandan olan oğlu Yağmuru vəliəhd etmək və Göytürk dövlətini ələ keçirməkdir. Lakin ana yazısına görə anası türkmən olmayan düşmən şahzadəsindən doğulan övlad vəliəhd ola bilməz. Dramaturq, müdrik filosof bun-

dan ədəbi priyom kimi istifadə edir: “Vətənə xain olan xaqan ola bilməz” və əsər boyu Türk qılincinin rəmzliyini Dulu xanın monoloqunda bədii sözün qüdrətilə ifadə edir. “Atamdan sonra bu qılincə mən sahib olmalıydım. Amma bu qılinc özümüzü kəsməyə başladı. Cinayət yolu ilə ona əmim Qara xan sahib oldu. Mən də xəyanətlə bu qılincə onun əlindən aldım. Artıq bu cinayətlərə, bu xəyanətlərə son qoymaq üçün indi bu qılincin sahibi nə mən ola bilərəm, nə də mənim övladım. Çünki xəyanətlə əlimə keçən bu qılincə mən layiq deyiləmsə, mənim övladım da layiq ola bilməz. Bu qılincə əslində sən layiq idin Gur - şad. Ona görə də indi bu qılinc adını mənim qoyduğum Sənin övladın Kutluq -İltəriş çatmalıdır” [1,506].

İltəriş tarixi şəxsiyyətdir. O, 682-ci ildə ikinci Göytürk imperatorluğunu yaradıb. Əsil adı Qutluqdur. “İltəriş” eli xilas edən deməkdir. Bu ad ilə o həmin il xaqan elan edilir. İltəriş qurd başlı bayraq altında türk xaqanlarını birləşdirir. Ölkədə sabitlik yaradır.

Banuçiçək, Selcan xatun “Dədə-Qorqud”dan transfer olunmuş cəsur türk qadın obrazlarıdır. Selcan xatun zəif iradəlidir. Buna görə də o atası ilə mübarizəsini sona qədər davam etdirə bilmir. Özünü qətlə yetirir.

Banuçiçək isə iradəli, döyüşkən, mübarizdir. Onun yadigarını-İltərişi böyüdür. Düşməne qarşı qayını Gur-şadla çiyin-çiyinə vuruşur. Əri Dulu xanın vətən xaini olduğunu biləndə onu bağışlamır. “Mənim o adda ərim yoxdur”- deyir [1,488].

Mübi Tərhan müsbət obrazdı. O dram əsərlərində işlənən vəzir və alim filosofları özündə bədii ehtiva edir. Mübi

Tərhan kimin yanında olmasına baxmayaraq vətənə sədaqətlə xidmət edir. Fikrimizcə, Mübi Tərhan İltəriş xaqanın yanında xidmət edən baş məsləhətçi Tonyukukun prototipidir.

Əsərdə iştirak edən əsas obrazlardan biri də Dulu xaqanın yaxın dostu və vəziri Erkindir. O, Dulu xanın yaxın dostu olmasına baxmayaraq həqiqətin tərəfindədir. Dulu xanın yanına Gur-şadın xahişi ilə onun düz yola qayıtmasına dəstək olmaq üçün qayıdır və Erkinin Dulu xanın dəyişməsində böyük rol alır.

Dram tərbiyəedici mənəvi-əxlaqi nəsihətlərlə tamamlanır. “Ey türk! Silkədən, özünə qayıt! Sən özünə qayıdanda böyük olursan”. Dulu xanın monoloqundan sonra əsərin böyük fəlsəfi anlama söykənərək belə ibratamız ifadələrlə bitməsi bütün türk dünyasını, insanları insanlığa, mənəvi paklığa, saflığa, birliyə səsləyir.

“Özümüzü kəsən qılinc” (“Göytürlər”) mövzu və ideya baxımından bütün zamanlar üçün aktualdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev əsər və onun müəllifi haqqında demişdi. “Qədim tariximizin, o cümlədən millətimizin qədim köklərinin tarixinin böyük bir səhifəsini açıb ictimaiyyətə göstərir. Bunun özü böyük bir işdir. Və belə hesab edirəm ki, böyük yaradıcılıq qələbəsidir. Bunu Bəxtiyar Vahabzadə böyük məharətlə edibdir. Birincisi, o bu əsəri tarix və tarixi dəqiqlik əsasında yaradıbdır. İkincisi də, onun bu günkü nəslə, Azərbaycan ictimaiyyətinə ən böyük zəhməti ondan ibarətdir ki, bu əsər həmişə yaşayacaq və uzun ömürlü olacaqdır. Bu əsər gələcək üçün də çox

böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bəxtiyar Vahabzadənin əsəri bu baxımdan da çox əhəmiyyətlidir. Tarixi həqiqətləri bizə çatdıran bu əsərdə müəllif tarixdən ibrət dərsi götürmək məsələsini də ortatya qoyubdur" [6].

ƏDƏBİYYAT

1. Bəxtiyar Vahabzadə. Əsərləri on iki cildə. IX cild. Bakı, "Elm" nəşriyyatı. 2009.
2. "Zaman" qəzeti, 26 may 1998.
3. "Yeni Azərbaycan" qəzeti, 26 yanvar 1999.
4. "Açıq söz" qəzeti, 28 may 1998.
5. "Mədəniyyət" qəzeti, 1998.
6. "Xalq qəzeti" 14 aprel 1998.
7. İnternet portalı.
8. Qumilyov L.N. Qədim türklər, Bakı, 1998.
9. Qüdrətov D.N Tük xalqlarının tarixi, Bakı, 2000.
10. Ə.Sultanlı. Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf tarixindən, Bakı, 1964.

XÜLASƏ

Məqalədə Bəxtiyar Vahabzadənin "Özümüzü kəsən qılınc" ("Göytürklər") əsəri mövzu, ideya və məzmun baxımında tədqiq olunur. Tarixilik və müasirlik problemləri araşdırılır. Obrazlar təhlilə çəkilir. Mövzunun aktuallığı önə gətirilir. Dramda əks olunan vətən sevgisi, xalqa məhəbbət, mübarizlik ruhu bədii detallarla təhlil olunur. Şair-dramaturqun

sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən söhbət açılır. Elmi polemika aparılır.

РЕЗЮМЕ

Актуальная пьеса на все времена - «Меч, которым режем себя» («Гойтюрклер»)

В статье «Меч, которым режем себя» Бахтияра Вахабзаде («Гойтюрклер») изучается с точки зрения темы, идеи и содержания. Здесь исследуются проблемы истории и современности, анализируются образы. Выдвигается актуальность темы. Любовь к стране, народу дух боевых действий анализируются художественными деталями отраженными в драме. В статье обсуждаются особенности поэзии драматурга. Проводится научная полемика.

SUMMARY

The actual work for all times - "the sword cutting ourselves" ("Goyturk")

In this article the work of "the sword cutting ourselves" by Bakhtiyar Vahabzadeh is investigated in terms of subject, idea and content.

The images are analyzed. The actuality of the theme is brought forward: love of the homeland reflected in drama, love to the people, spirit of struggle are analyzed with artistic details. It is spoken about craftsman features of the poet-dramaturg. Scientific polemics are carried.